

Social status og statusskift blandt tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers i begyndelsen af 1970'erne

Vibeke Kaiser-Hansen

Fortid og Nutid, juni 2008, s. 107 - 130

Kulturhistorisk Museum Randers har igennem en årrække arbejdet med Randers' industrihistorie, og i de senere år har museet ligeledes intensiveret sit arbejde med byens indvandringshistorie. Museet har blandt andet dokumenteret historien om de første tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers, og historien om deres familier. Det er sket gennem to interviewundersøgelser, som blev støttet af henholdsvis Kulturarvsstyrelsen og Århus Amts Museumsråd. I 2003 talte cand.phil. Marie Andersen med tyve personer, som repræsenterede elleve forældrepar fra de gæstearbejderfamilier, der kom til Randers før 1973. Den anden undersøgelse – med sytten gæstearbejderbørn – er gennemført i 2005. Børnene er i dag voksne i alderen fra midt i tyverne til midt i fyrrerne – nogle er født i Tyrkiet andre i Randers. Artiklen bygger på resultaterne fra de to undersøgelser. Den tegner et billede af, hvordan flytningen fra Tyrkiet til Randers gav mulighed for social mobilitet. Man kunne stige i det sociale hierarki og få en høj social status – både "hjemme" i Tyrkiet og i det nydannede tyrkiske samfund i Randers. Interviewene tyder på, at kampen for en høj placering i det nye samfund i Randers i nogle tilfælde fik indflydelse på opdragelsen af gæstearbejdernes børn.

Vibeke Kaiser-Hansen, f. 1974, cand.mag. i historie og teoretisk antropologi. Tidligere projektansat på Kulturhistorisk Museum Randers. Fra 1. juni 2008 ansat som dokumentationskonsulent hos LEGO System A/S.

Mange vesteuropæiske lande var fra omkring 1950 præget af en voldsom økonomisk højkonjunktur, der fortsatte op igennem 1960'erne. Højkonjunktoren medførte, at der efterhånden opstod mangel på arbejdskraft, og det blev især svært at besætte ufaglærte stillinger i industrien. Løsningen blev at hente gæstearbejdere i lande, som ikke oplevede den samme udvikling, og allerede

i løbet af 1950'erne begyndte lande som Schweiz, Frankrig, Vesttyskland, Sverige, Luxemburg, Holland og Belgien at hente udenlandsk arbejdskraft. I første omgang blev arbejdskraften hentet i de sydeuropæiske lande for eksempel i Italien, Jugoslavien og Spanien, men rekrutteringsområdet blev hurtigt udvidet til Nordafrika og Tyrkiet.¹

Tyrkiet var altså et af de lande, som

var leveringsdygtigt i arbejdskraft, og landet indgik i 1957 sin første officielle aftale om at sende gæstearbejdere til Vesttyskland. Det drejede sig om tolv håndværkerfamilier, som rejste til Kiel.² Fra 1960 førte den tyrkiske regering en politik, som direkte opfordrede tyrkerne til at udvandre med henblik på at arbejde i Vesten. Denne politik var begrundet i den store tyrkiske arbejdsløshed, men udover at mindske arbejdsløshedsproblemet håbede den tyrkiske regering på, at udvandrerne ville sende penge hjem til Tyrkiet og derved forbedre landets valutasituation. Endvidere var det regeringens håb, at udvandrerne ville blive opkvalificerede gennem deres arbejde i Vesten, således at de kunne bidrage til udviklingen af Tyrkiet, når de igen vendte hjem. Den tyrkiske arbejdskraftudvandring havde i 1960'erne især Vesttyskland som mål, idet mere end 330.000 tyrkere fandt arbejde her, mens de øvrige vesteuropæiske lande modtog ca. 50.000 tyrkiske gæstearbejdere i perioden.³

Den danske økonomi voksede i løbet af 1950'erne mindre end økonomierne i andre vesteuropæiske lande. Først i 1958 kom vendepunktet, som betød, at den danske vækst kom på niveau med væksten i det øvrige Vesteuropa, og arbejdsløsheden begyndte at falde stærkt. Den danske højkonjunktur og den kraftige efterspørgsel på arbejdskraft var blandt andet betinget af stor vækst i den industrielle og offentlige sektor.⁴ Manglen på arbejdskraft satte i løbet af 1960'erne det danske arbejdsmarked under pres, og allerede i 1960 begyndte den danske debat om at importere udenlandsk arbejdskraft så småt. Indvandringen til Danmark blev på dette tidspunkt reguleret af udlændingeloven fra 1952, der lagde op til, at udlændinge frit kunne rejse til Danmark og finde arbejde og først søge opholds- og arbejds-

tilladelse, når de var kommet til landet. Arbejds- og opholdstilladelse blev givet, hvis der ikke kunne anvises dansk arbejdskraft til jobbet, og med en bekendtgørelse i sommeren 1964 blev det fastslået, at Rigspolitiet skulle afgøre, om en indvandrer kunne opnå opholds- og arbejdstilladelse, og at en arbejdstilladelse kunne udstedes, hvis der forelå et arbejdstilbud fra en dansk arbejdsgiver. Arbejdet måtte ikke påbegyndes, før tilladelsen forelå. Sagsbehandlingen var forholdsvis bureaukratisk, og sagsbehandlingstiden løb let op på halvanden til to måneder. En førstegangstilladelse gjaldt til et konkret arbejde og havde en varighed på 6 måneder. Den kunne siden forlænges to gange tolv måneder, hvorefter der kunne udstedes en generel tilladelse for et tidsrum på to år ad gangen uden hensyn til beskæftigelsessituationen.⁵ Frem til 1967 var antallet af gæstearbejdere, der kom til Danmark, dog ikke stort, og de, der kom, kom primært fra Sydeuropa, Storbritannien og USA.⁶ I årene frem til 1967 blev hovedparten af arbejdskraftbehovet søgt dækket med dansk arbejdskraft, hvilket blandt andet var muliggjort af den stigende mekanisering i landbrugssektoren, som frigjorde arbejdskraft, og af, at flere kvinder kom ud på arbejdsmarkedet.⁷

Med en justering af udlændingeloven 1. april 1967 blev sagsbehandlingen vedrørende tildeling af opholds- og arbejdstilladelser lettet, og det blev derfor nemmere for virksomhederne at benytte sig af udenlandsk arbejdskraft. Herefter voksede antallet af gæstearbejdere, der kom til Danmark, stærkt, og nu kom indvandrerne især fra Tyrkiet, Jugoslavien og visse asiatiske lande. Stigningen fra 1967 var også betinget af, at Vesttyskland og Sverige strammede deres indrejseregler, og den tog yderligere til, da de vesttyske regler igen blev strammet i 1969. Danmark blev nu opfattet

som et land, det var let at komme ind i. Den store indvandring skabte dog bekymring hos fagbevægelsen, der frygtede, at de mange gæstearbejdere ville presse løn- og arbejdsforholdene samtidig med, at gæstearbejdernes sociale problemer – bl.a. dårlige boligforhold – blev mere synlige. I forsøg på at få kontrol med indvandringen, skærpede myndighederne i maj 1969 grænsekontrollen, hvilket skulle sikre, at kun indvandrere, der kunne dokumentere, at de havde fået tilbudt arbejde i Danmark, kom ind i landet. Den skærpede kontrol fik dog ingen synlig effekt.⁸

I juni 1969 nedsatte Arbejdsministeriet et udvalg bestående af repræsentanter for arbejdsmarkedets parter samt flere ministerier, som skulle belyse problemer forbundet med indvandringen samt komme med forslag til lovændringer på området. Udvalget indstillede blandt andet, at udlændinge, der ønskede at arbejde i Danmark, fremover skulle have en arbejdstilladelse inden indreisen, og at gæstearbejdere skulle forpligtes til at være indmeldt i både en sygekasse og en arbejdsløshedskasse. Indstillingerne blev vedtaget, og fra 1. januar 1970 var det ikke længere tilladt at rejse ind i Danmark uden en arbejdstilladelse, hvis formålet var at arbejde.⁹

En rapport, som påviste den manglende effekt af den skærpede grænsekontrol samt pres fra fagbevægelsen og Socialdemokratiet, lagde grunden til, at der den 5. november 1970 blev indført et midlertidigt indvandrerstop. Stoppet betød, at ansøgninger fra gæstearbejdere om førstegangsarbejdstilladelser, der var indgivet efter 5. november 1970, som hovedregel ikke blev imødekommet. Der var dog visse undtagelser, idet udenlandske arbejdere med familiemæssig tilknytning til Danmark fortsat kunne komme ind i landet. Desuden var enkeltpersoner med specielle kvalifikationer vel-

komne, og når der var særlige behov for det, kunne virksomheder få lov at hente større mængder arbejdskraft til landet. Da det midlertidige stop blev indført, var der ca. 5000 tyrkiske gæstearbejdere i Danmark, og tyrkerne udgjorde dermed den største gæstearbejdergruppe i landet efterfulgt af jugoslaverne.¹⁰

I løbet af 1972 blev der foretaget enkelte justeringer af udlændingeloven. Et af problemerne, der blev løst, var, at gæstearbejderne på grund af det midlertidige stop var nødt til at rejse hjem, hvis deres arbejdstilladelse udløb. Det var et stort problem for de virksomheder, der havde mange gæstearbejdere ansat. Problemet blev løst ved at lave en generel forlængelse af udstedte opholds- og arbejdstilladelser, og dermed stoppede hjemsendelsen af gæstearbejdere, der var bosiddende i Danmark. Ønsket om forlængelse af opholds- og arbejdstilladelserne kom fra arbejdsgiverne og for også at imødekomme fagbevægelsen, blev det ved samme lejlighed besluttet at indskrænke dispensationsmulighederne fra det midlertidige stop. Der kunne nu ikke længere gives dispensation til enkeltpersoner, men kun til større grupper på mere end ti udlændinge. Denne dispensationsmulighed bortfaldt dog allerede den 29. maj 1972.¹¹

I løbet af efteråret 1972 meldte arbejdsgiverne om mangel på arbejdskraft – især indefor jern- og metalindustrien. Danmarks indtrædelse i EF 1. januar 1973, og adgangen for arbejdskraft fra andre EF-lande, løste ikke problemet. Efter pres fra arbejdsgiverorganisationerne blev det midlertidige indvandrerstop derfor lempet den 29. juni 1973 således, at der to gange om året skulle sættes en kvote af arbejdstilladelser til udlændinge, som stammede fra lande uden for Norden og EF. Ordningen fik dog en meget kort levetid. Da oliekrise og stigende arbejdsløshed satte ind i lø-

bet af efteråret, suspenderedes ordningen den 29. november 1973, og der blev indført et stop for arbejdskraftindvandringen til Danmark. Gæstearbejdernes nærmeste familiemedlemmer f.eks. koner og børn kunne dog fortsat komme ind i landet.¹²

De tyrkiske gæstearbejdere i Randers

Den første tyrkiske gæstearbejder kom til Randers fra Istanbul i 1969. Randers havde på dette tidspunkt omkring 60.000 indbyggere og havde i løbet af de foregående årtier udviklet sig fra en traditionel købstad til en moderne industriby med en del virksomheder inden for jern- og metalindustrien. Byens største virksomhed med omkring 700 timelønnede var Scandia, som lavede togvogne til DSB, tankbiler og møbler. En stor del af den randrusianske industri baserede sig på samspillet mellem by og land. Det gjaldt blandt andet Dronningborg Maskinfabrik, der lavede mejetærskere og fabrikken Sekura, der fremstillede førerhuse til traktorer. Desuden havde byen en del virksomheder inden for nærings- og nydelsesmiddelindustrien blandt andet slagterier og bryggeriet Thor.¹³

De første tyrkiske gæstearbejdere kom til Randers alene eller i små grupper på to eller tre. En lille håndfuld kom fra Istanbul, og enkelte kom via andre danske eller vesteuropæiske byer.

Indvandringen til Randers var i første omgang styret af tilfældigheder og personlige kontakter. Arbejdskonsulenten på Arbejdsformidlingen i Randers havde en tyrkisk svoger. Da svogeren på et tidspunkt var hjemme i Tyrkiet, fortalte han et familiemedlem – Kemal Yavuzsoy – om Danmark, hvor der var masser af arbejde og gode penge at tjene. Kemal, der tidligere havde arbejdet

i Vesttyskland, var interesseret i at rejse, og arbejdskonsulenten blev derfor bedt om at undersøge jobmulighederne i Randers. Det endte med, at Kemal blev byens første tyrkiske gæstearbejder, da han i 1969 fik job på Randers Jernstøberi. Via ham lykkedes det i løbet af 1970 at få kontakt til yderligere 4-5 tyrkiske mænd, der kom til Randers.¹⁴

Den første rekrutteringsfase var således præget af personlige kontakter, men på lidt længere sigt benyttede de randrusianske virksomheder sig endvidere af at annoncere efter arbejdskraft i de tyrkiske aviser, og i 1972 hentede Randers Jernstøberi en større gruppe tyrkiske mænd til byen. Gruppen af mænd havde tilsyneladende ingen indbyrdes relationer. Desuden kom nogle tyrkiske mænd til Randers via andre danske eller vesteuropæiske byer. I Randers fandt gæstearbejderne beskæftigelse som ufaglært arbejdskraft på industrivirksomhederne. Det var især i metalindustrien, hvor virksomheder som blandt andet Randers Jernstøberi og Sekura havde brug for den tyrkiske arbejdskraft.¹⁵ I efteråret 1972 og vinteren 1973 lavede Direktoratet for Udlændinge på baggrund af udstedte arbejdstilladelser en opgørelse over gæstearbejdernes fordeling inden for de dominerende branchegrupper. Opgørelsen viser, at det ikke er et lokalt særtræk, at de tyrkiske gæstearbejdere i Randers især fandt beskæftigelse i jern- og metalindustrien. Blandt fremstillingsvirksomhederne var jern- og metalindustrien på landsplan den klart største aftager af de ufaglærte indvandreres arbejdskraft, idet den beskæftigede 44-45 % af disse.¹⁶

Hovedparten af de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers, var unge mænd i den giftefærdige alder eller yngre familiefædre, som rejste til Randers alene og lod deres familier blive i Tyr-

De tyrkiske mænd, der kom til Randers før 1973, fik næsten alle arbejde i byens jern- og metalindustri. Fotoet viser tyrkiske gæstearbejdere på virksomheden Sekura.

kiet. Planen var, at mændene skulle opholde sig i Danmark i en periode og tjene penge, hvorefter de ville vende tilbage til hjemlandet og investere de opsparede midler og dermed skabe bedre forudsætninger for deres eget og familiens fremtidige liv i Tyrkiet. I perioden frem til 1973, hvor oliekrisen satte en stopper for arbejdskraftindvandringen, kom mellem 30 og 40 tyrkiske gæstearbejdere til Randers. Heraf valgte nogle hurtigt at hente deres familier til Danmark, da de savnede dem og havde svært ved at fylde fritiden ud. I de følgende år hentede stadig flere af de tyrkiske gæstearbejdere deres familier til Randers, og det ophold, der fra starten var tænkt som midlertidigt, endte for de fleste med at blive permanent. Det permanente op-

hold i Danmark var dog ikke udtryk for en bevidst beslutning om at blive, og for mange varede drømmen om at vende tilbage til en fremtid i Tyrkiet helt indtil, de fik børnebørn. Drømmen om Tyrkiet har derfor præget livet i gæstearbejderfamilierne og gæstearbejderbørnenes opvækst markant.¹⁷

Arbejdsmæssigt og økonomisk har byens gæstearbejderfamilier udgjort en ensartet gruppe, mens de har boet i Randers. En del af de hustruer, der fulgte deres mænd til Randers i begyndelsen af 1970'erne, fik ufaglært arbejde for eksempel på fjerkræslagteriet, Randers Reb eller virksomheden Polarvask, men de fleste mistede deres job i slutningen af 1970'erne og fik aldrig siden fodfæste på arbejdsmarkedet. Mændene blev alle

ansat som ufaglærte i industrien, hvor de arbejdede, indtil de næsten alle forlod arbejdsmarkedet i løbet af 1980'erne. Da arbejdslivet ophørte, var de fleste i 50-års alderen.¹⁸

I 1994 lå andelen af unge med tyrkisk baggrund i Danmark, der havde forladt folkeskolen uden afgangseksamen på mellem 30 % og 50 % afhængig af køn og alder. Også i Randers var der mange gæstearbejderbørn, der i løbet af 1980'erne blev taget ud af folkeskolen uden at have færdiggjort denne. Det drejer sig om cirka halvdelen af de børn, der medvirker i undersøgelsen fra 2005, og der er tale om lige mange sønner og døtre. Da de blev taget ud af folkeskolen fik de – ligesom deres forældre – job som ufaglærte i industrien, så de kunne bidrage økonomisk til virkeliggørelsen af familiens drøm om et fremtidigt liv i Tyrkiet. Fra begyndelsen af 1990'erne begyndte flere af disse at starte egen virksomhed – især inden for restaurationsbranchen. Dette var båret af en drøm om at tjene mange penge. Sådant er det dog ikke gået, og flere har måttet notere tab på at have egen forretning. Blandt de yngre gæstearbejderbørn, hvis skolegang har ligget lidt senere, har de fleste efter at have færdiggjort folkeskolen, taget en erhvervsrettet uddannelse på enten teknisk skole eller handelsskole. Omkring halvdelen af de medvirkende børn, der i første omgang blev taget tidligt ud af skolen, har genoptaget skolegangen senere i 1990'erne, og flere af disse – især pigerne – har i dag en uddannelse som pædagog eller socialrådgiver.¹⁹

Gæstearbejdernes sociale og økonomiske baggrund

Enkelte af de tyrkiske mænd, der kom til Randers omkring 1970, havde deres rødder i de tyrkiske storbyer. Disse

mænd havde en baggrund som arbejdere på tyrkiske fabrikker, hvor deres arbejdsopgaver mindede om dem, de fik, da de senere kom til Randers. De få mænd, der kom fra storbyen, kunne godt få økonomien i Tyrkiet til at hænge sammen, og rejsen til Danmark var blandt andet betinget af eventyrlyst – de ville gerne opleve mere af verden.²⁰

Langt hovedparten af de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers i begyndelsen af 1970'erne, kom dog fra de tyrkiske landområder, hvor de boede i landsbyer og ernærede sig ved små familieejede landbrug. Tidligere blev det antaget, at de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers, var en gruppe mænd fra samme landsby. Undersøgelsen fra 2003 viste dog, at denne antagelse ikke var rigtig. Gæstearbejderne kom fra mange forskellige dele af Tyrkiet, og enkelte kom via andre vesteuropæiske byer. Det, at en del gæstearbejdere blev rekrutteret via personlige kontakter, betød dog, at nogle tyrkiske områder leverede en større gruppe mænd til Randers, og at nogle af disse mænd var beslægtede. Således kom en del mænd enten fra provinsen Denizli i det sydvestlige Tyrkiet eller fra Corumprovinsen i den nordlige del af landet.²¹

Gæstearbejderne og deres hustruer var gennemgående dårligt uddannede, hvilket nedenstående citat, hvor et gæstearbejderbarn omtaler forældrenes skolegang i Tyrkiet, er et eksempel på. *"Min mor, hun har ikke gået i skole, fordi hun måtte ikke gå i skole dengang for sin lillebror. Det var ham, der bestemte det. ... Altså dengang kunne de have sagt: Hvad skal hun blive til. Hun kunne ikke blive til noget, hun skulle bare blive hjemme. Min far, han gik. Jeg tror, at det var tre år, han gik. Så han kunne godt læse og skrive og regne og alt muligt."*²²

Til trods for, at gæstearbejderne var

opvokset i et tyrkisk samfund med en grundskole på fem år, var der mange – især på landet – som fik mindre eller slet ingen skolegang. Der var brug for børnenes arbejdskraft i landbruget, og det var gået ud over den skolegang gæstearbejderne, der kom til Randers omkring 1970, havde fået som børn. Som citatet viser, ønskede nogle familier ikke at sende pigerne i skole. Den tyrkiske landsbykultur var stærkt kønsopdelt, og det var derfor naturligt, at pigernes fremtid lå i hjemmet. En opdragelse i hjemmet med huslige pligter var således at foretrække frem for skolekundskaber. Det betød, at der blandt kvinderne, som fulgte deres mænd til Randers, var en del analfabeter.

Gæstearbejderne fra landområderne blev drevet til Randers i håbet om at slippe væk fra fattigdom og arbejdsløshed og således skabe et fundament for en bedre tilværelse for deres familier. De tyrkiske landområder var fattige, bondefamilierne havde ofte mange børn, og landbrugsdriften var gammeldags og præget af manglende teknologi. For eksempel var det endnu omkring 1970 udbredt at dyrke jorden med okser og heste som trækraft. De bønnerige familier betød, at et landbrug ofte skulle mætte mange munde, men det kunne ligeledes være et problem, at der var mange arvinger, som alle skulle have et jordlod, og at familiens jord dermed blev splittet op med jævne mellemrum. Det betød i nogle tilfælde, at jordstykkerne blev så små, at de blev umulige at leve af.

I første omgang havde nogle af de gæstearbejdere, der senere kom til Randers fra landområderne, forsøgt at forbedre tilværelsen ved at tage ufaglært sæsonarbejde i de tyrkiske storbyer. Dette arbejde kunne for eksempel være fabriksarbejde eller ufaglært bygningsarbejde. Imens mændene var i de tyrkiske storbyer, passede kvinderne og resten af fa-

milien landbrugene hjemme i landsbyerne. Mændene rejste senere til Randers med håbet om at finde fast arbejde og få en højere løn, end forholdene i Tyrkiet muliggjorde. Målet var som nævnt at vende hjem med opsparet kapital, som for eksempel kunne bruges til opkøb af mere jord eller til investeringer i traktorer og andre landbrugsmaskiner, der kunne forbedre effektiviteten på familiens landbrug, og derved skabe grundlaget for en bedre fremtid hjemme i landsbyen.²³ Som nævnt vendte kun få gæstearbejdere tilbage til Tyrkiet, men målet om at vende hjem var i god overensstemmelse med den tyrkiske regerings håb om, at udvandrere ville tilføre valuta til landet og senere vende tilbage til Tyrkiet med forbedrede kvalifikationer.

Det var dog ikke hele den tyrkiske landbefolkning, som var fattig. Forholdene på landet er ikke ens i hele Tyrkiet, men i mange egne ejes en del af jorden af rige godsejere. Derudover er der små og mellemstore jordejende landbrug, men der er også bønder, som ejer meget lidt jord eller er helt jordløse.²⁴

Antropologen Paul Stirling lavede feltarbejde i to tyrkiske landsbyer nær Kayseri på den anatolske højslette i 1950'erne – et område, som også levede gæstearbejdere til Randers. Han studerede blandt andet emner som rang og hierarkier i landsbyerne og fandt, at mange elementer – blandt andet alder og køn – var med til at bestemme, hvor de forskellige indbyggere placeredes i hierarkiet. Med alderen fulgte respekt og autoritet for både mænd og kvinder, men kvinderne var underlagt mænd uanset alderen. Der var tale om stærkt kønsopdelte samfund, hvor kvindernes ærbarhed var vigtig. Kvinderne tog sig af hjemmet og børnene samt det lettere markarbejde, mens mændene tog sig af det hårde markarbejde og de udadvendte aktiviteter og tilbragte mindst mulig

Mange tyrkiske gæstearbejdere rejste til Danmark med tog. Fotoet er taget på banegården i Istanbul i forbindelse med en gæstearbejders afrejse til Randers i august 1970. Rejsen med tog fra Istanbul til Randers varede 3½ dag. (Foto i privat eje)

tid i hjemmet.²⁵ Mænd med religiøs indsigst var i nogle sammenhænge agtede, men evnen til at omsætte denne agtelse til magt var i høj grad afhængig af den enkeltes personlighed. Rigdom var en meget væsentlig faktor for den sociale placering i landsbyen. De rige mænd indtog de ledende positioner i landsbyen. Blandt andet havde de vægt i landsbyrådene, og de var på mange områder i stand til at øve indflydelse og i nogle tilfælde direkte kontrol over landsbyens øvrige indbyggere. Den højest vurderede rigdom var jordejernes rigdom, da ejerskab af jord blev forbundet med noget pålideligt og permanent. Stirling fandt samtidig, at for de fleste landsbyboere var landsbyen den eneste sociale arena

af betydning, og indbyggerne bekymrede sig meget om deres position her og var stærkt optagede af at forbedre den eller i det mindste at fastholde den, de havde.²⁶

På grundlag af undersøgelserne af de tyrkiske gæstearbejderfamilier i Randers anes et tilsvarende billede af et udtalt kønsmæssigt, socialt og økonomisk hierarki blandt den tyrkiske landbefolkning omkring 1970. Her fortælles det blandt andet, at godsejerne lå i toppen af hierarkiet fulgt af ejere af større landbrug osv., og i den absolutte bund lå hyrderne, som passede godsejernes dyreflokkede. Flere af de mænd, der kom til Randers i perioden indtil 1973, havde en baggrund som hyrder i Tyrkiet, og der-

Når de tyrkiske gæstearbejdere ankom til Randers, var der en fast procedure for, hvordan de blev modtaget. Umiddelbart efter gæstearbejdernes ankomst blev der bl.a. taget hånd om tilmelding til folkeregisteret og indmeldelse i fagforening. Desuden skulle gæstearbejderne have en læge, en bank osv. Fotoet er fra et informationsmøde for nytilkomne tyrkiske gæstearbejdere i august 1970. (Foto i privat eje)

med ifølge oplysningerne en plads helt i bunden af landsbyhierarkiet.²⁷

Det sociale liv i Randers og kontakten til danskerne

Mange af gæstearbejderne følte sig alene i den første tid, efter at de var kommet til Randers. Arbejdsformidlingen stod derfor i 1971 bag en opfordring til randrusianerne om at invitere en tyrkisk gæstearbejder hjem til middag. Ordningen blev en succes, men stoppede efterhånden, som der kom flere gæstearbejdere til. Man gik i stedet over til at holde nogle fælles fester for danskere og tyrkere, men det sluttede, da oliekrisen

kom i 1973. Gæstearbejderne peger på, at stemningen mellem danskere og tyrkere i Randers var ganske god, frem til oliekrisen satte ind, men at den herefter blev forringet.²⁸ Dette hænger muligvis sammen med, at den stigende arbejdsløshed betød, at randrusianerne i højere grad end tidligere begyndte at se de tyrkiske gæstearbejdere som en trussel mod deres egen position på arbejdsmarkedet.

For hovedparten af de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers i begyndelsen af 1970'erne, har kontakten med danskere været minimal. Nogle deltog i de fælles fester eller i besøgsordningen, men en del af gæstearbejderne var ikke

interesserede i at deltage eller deltog kun en enkelt gang. Mange har heller aldrig siden haft nogen social kontakt til danskere, og kun få tilegnede sig et brugbart dansk, som gjorde dem i stand til at kommunikere med danskere. De manglende dansk kundskaber har blandt andet betydet, at mange gæstearbejderbørn allerede under deres opvækst måtte tolke for deres forældre i vigtige situationer som for eksempel ved lægebesøg og ved møder med myndighederne. Dette var bestemt ikke en opgave, som børnene brød sig om. De skildrer tolkningsopgaverne som et stort pres, hvor de var bange for at oversætte forkert, og nogle føler, at de blev bebrejdet, hvis en beslutning gik familien imod. Udover afhængigheden af børnene betød gæstearbejdernes manglende dansk kundskaber, at deres kontakt til danskerne hovedsageligt har været knyttet til arbejdspladsen. Efter oliekrisen blev det dog vanskeligere at få arbejde, og den hårde konkurrence om arbejdet betød blandt andet, at det blev sværere at få eller beholde et job, hvis man ikke beherskede et brugbart dansk. Det betød, at mange af gæstearbejderne mistede deres job og aldrig siden fik fodfæste på arbejdsmarkedet. Samtidig havde en del af gæstearbejderne haft så fysisk krævende jobs i industrien, at de på grund af nedslidning måtte forlade arbejdsmarkedet efter få år i Randers. Med afgang fra arbejdsmarkedet forsvandt den smule kontakt, de havde haft til danskerne.²⁹

De nyankomne gæstearbejdere blev som regel indlogeret på værelser i midtbyen. I nogle af ejendommene boede næsten udelukkende tyrkere, og de omgik stort set kun hinanden.³⁰ I begyndelsen, da der ikke var så mange tyrkere i byen, kendte de alle hinanden. Fritiden blev mest brugt på at besøge hinanden eller mødes rundt om i byen. Efterhånden som der kom flere tyrkere til byen, kom

der en tendens til, at de delte sig op, således at de primært mødtes med tyrkere fra det samme område i Tyrkiet, som de selv kom fra. Det gav mulighed for at udveksle sladder og nyheder hjemme fra deres egen egn af Tyrkiet. Da gæstearbejdernes koner og børn begyndte at komme til Randers, mødtes man i stedet i mindre grupper, men der var fortsat et tæt forhold til de øvrige tyrkiske familier i byen. Ofte tilbragte fem-seks tyrkiske familier weekenderne sammen, så børnene kunne lege og forældrene snakke. Da gæstearbejderne fik deres koner og børn til Randers skete der en ændring i bosætningsmønsteret. Værelserne i midtbyen var for små til en hel familie, og gæstearbejderne blev med hjælp fra byens arbejdskonsulent indmeldt i en boligforening, der rådede over moderne lejligheder i Nordbyen. Her kom næsten alle gæstearbejderfamilierne til at bo, og mange bor her fortsat. Også blandt gæstearbejdernes børn er der en stor del, der har valgt at bosætte sig i Nordbyen.³¹

I dag er det tætte forhold mellem byens tyrkere ikke længere så markant på trods af, at mange bor i den samme bydel. Efterhånden som gæstearbejdernes børn er blevet voksne og selv har stiftet familier, bruger man primært fritiden sammen med sin egen familie, og der er ikke længere så megen tid til at besøge andre landsmænd i byen. Dette er dog ikke i sig selv et tegn på stigende integration i forhold til danskere, idet alle de medvirkende gæstearbejderbørn, der er gift, har en tyrkisk ægtefælle. I næsten alle tilfældene er den tyrkiske ægtefælle hentet i Tyrkiet, kun i to tilfælde er ægtefællen en tyrker, som ved vielsen var bosiddende i Danmark. Det samme gælder de medvirkendes søskende, hvor der dog er to, der har eller har haft en dansk ægtefælle. Generelt er familiesammenholdet stort i de tyrkiske fami-

lier, og blandt gæstearbejderne og deres hustruer er det meget få, der i dag har nogen social kontakt til danskere. Blandt gæstearbejderbørnene ser det anderledes ud, idet de fleste har en eller anden form for social kontakt til danskere. Det sociale liv med danske venner og bekendte er dog oftest skarpt adskilt fra det sociale liv med den tyrkiske omgangskreds. Der er dog også et par af de medvirkende gæstearbejderdøtre, der fortæller, at de ikke rigtigt har noget socialt netværk ud over deres familie.³²

Gæstearbejdernes nye status og prestige i den tyrkiske landsby

For de tyrkiske gæstearbejdere, hvoraf flere lå i bunden af det sociale hierarki hjemme i den tyrkiske landsby, bød udvandringen til Randers på muligheden for at øge den sociale status hjemme i den tyrkiske landsby. Især i de første år efter udvandringen oplevede nogle mænd, at deres anseelse i landsbyen var steget. De oplevede en meget stor interesse omkring deres person og måtte rundt og besøge alle slægtninge, når de var hjemme på ferie. Det, der gav gæstearbejderne prestige i Tyrkiet, var især forventningen om de mange penge, man kunne tjene i Europa. Et af de steder, hvor den ændrede status slog igennem, var på det tyrkiske ægteskabsmarked. En af de gæstearbejdere, der kom til Randers, havde gentagne gange friet til en datter af en af landsbyens rige mænd. Gæstearbejderen, som stammede fra en fattig bondefamilie, fik hver gang et nej fra pigens far, men efter at han var taget til Randers for at arbejde, sagde pigens far ja, fordi frieren nu var blevet "europæer", og det dermed kunne forventes, at han kunne forsørge sin familie ordentligt.³³

I midten af 1990'erne levede mere end

3,5 mio. tyrkere uden for Tyrkiet – ca. 90 % i Europa.³⁴ Efterhånden som migrationen er taget til, er det blevet helt normalt for den tyrkiske landbefolkning at have slægtninge i Europa. Derfor oplever mange medlemmer af Randers' tyrkiske gæstearbejderfamilier ikke længere den samme interesse for deres person, når de rejser i Tyrkiet, som de gjorde tidligere. I undersøgelsen fra 2005 gives der dog udtryk for, at gæstearbejderfamilierne fra Europa fortsat betragtes som rige i Tyrkiet. Der er også gæstearbejderbørn fra Randers, der stadigvæk oplever, at de selv og deres børn – altså gæstearbejdernes børnebørn – er meget interessante på det tyrkiske ægteskabsmarked, netop fordi de bor i Europa og derfor anses for at være rige. En gæstearbejderdatter udtrykker det således: *"Man tager derved på ferie og så – ja altså du er guld her, så alle venner og familie og naboer vil gerne giftes med en, fordi du bor i Danmark ... eller i et andet europæisk land. ... Man er pæn i tøjet, og man ser rig ud, selv om det måske er den laveste løn, man får i Danmark ... men når du kommer ned i Tyrkiet, så ser man rig ud ... så bliver det også for folk, wauw! lad mig få en derfra."*³⁵

For mange af gæstearbejderne i Randers var det allerede i begyndelsen af 1970'erne vigtigt at kunne bevise over for de tilbageværende hjemme i landsbyen, at man klarede sig godt i Europa. En af de måder, hvorpå man kunne vise dette, var ved at købe sig en bil. Det skulle så vidt muligt være en stor bil, der kunne køre stærkt og ikke mindst se ud af noget. Bilen skulle helst bruges, når man rejste hjem på ferie. Det var den billigste rejsemåde, hvis hele familien skulle med, og det var også praktisk at have bilen med i Tyrkiet, hvor der ofte er lange afstande fra landsbyerne til de større byer, hvor der er indkøbsmuligheder. En tredje væsentlig årsag til, at det kunne

For nogle tyrkiske gæstearbejdere betød udvandringen til Europa øget social status hjemme i de tyrkiske landsbyer. Et af de steder, hvor den nye status kunne få betydning, var på ægteskabsmarkedet. Billedet er et tyrkisk bryllupsfoto. (Foto i privat eje)

være en fordel at have bilen med til Tyrkiet, var, at den blev opfattet som det synlige bevis på, at man klarede sig godt i Danmark. Hvis man tog til Tyrkiet og lod bilen blive hjemme i Randers, kunne det ifølge en af gæstearbejderne let føre til, at folk begyndte at snakke om, at man kom fra Vesteuropa og alligevel ikke havde råd til bil.³⁶ Dermed blev der sat spørgsmålstegn ved, om man kunne klare sig i Europa, og den nyvundne status i landsbyen kom således i fare.

Status og prestige blandt tyrkerne i Randers

En ting er, at udvandringen til Randers gav de tyrkiske gæstearbejdere mulighed for at opnå mere prestige og en højere social status hjemme i den tyrkiske landsby, end de tidligere havde haft. Noget andet er, at udvandringen betød dannelsen af et nyt, tyrkisk samfund i Randers – et samfund, hvor der også hurtigt opstod et hierarki, og hvor nogle fik en højere social status end andre.

Drømmen om at vende hjem til et fremtidigt liv i Tyrkiet stod som nævnt stærkt hos de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers i begyndelsen af 1970'erne, og det blev den ved med i rigtigt mange år. Samtidig var omgangskredsen primært tyrkere, og kontakten til danskerne og kendskabet til det danske sprog og den danske kultur var gennemgående ringe. Mens meget tyder på, at social status i Tyrkiet på mange måder var afhængig af den økonomiske formåen, var det tilsyneladende ikke helt så entydigt i det tyrkiske samfund i Randers.

Som skildret har byens gæstearbejderfamilier både før og efter, de kom til Randers, udgjort en ensartet gruppe i arbejdsmæssig og økonomisk henseende. De fleste har en baggrund i de tyrki-

ske landsbyer, og efter at de kom til Randers, bosatte de sig i de samme områder af byen. Både gæstearbejderne og deres koner fik job som ufaglært arbejdskraft, og for de fleste sluttede arbejdslivet i en ret ung alder, mændene var generelt i 50 års alderen, da de forlod arbejdsmarkedet – kvinderne var endnu yngre. Også blandt gæstearbejdernes børn kan der ses klare uddannelsesmæssige og erhvervsmæssige mønstre, og det er primært fra midten af 1990'erne, at der så småt er begyndt at ske en udvikling. De gæstearbejderbørn, der har uddannet sig, har dog i vid udstrækning valgt de samme uddannelsestyper. Med det meget ensartede mønster i karriereforløb og uddannelsesniveau har den tyrkiske gæstearbejdergruppe i Randers gennem hele perioden fra omkring 1970 været socialt og økonomisk homogen, og det har derfor været vanskeligt at skille sig ud og vinde social status i miljøet på baggrund af sin stilling på arbejdsmarkedet, sine boligforhold eller sin økonomiske formåen.

Det ser i stedet ud til, at det, der især blev statusgivende for mænd og familier i det tyrkiske samfund i Randers i 1970'erne og 1980'erne, var, hvor god familien var til at efterleve de tyrkiske normer, man kendte. Det var vel at mærke de normer, der var gængse hjemme i landsbyen, da man forlod den omkring 1970. Hvis familien var god til det, kunne det for eksempel lykkes for en tyrkisk hyrde at avancere fra en plads i bunden af det sociale hierarki i den tyrkiske landsby, til en plads som en meget stor mand øverst i det sociale hierarki i det nye tyrkiske samfund i Randers.

For gæstearbejderne, der kom til Randers omkring 1970, var børneopdragelsen central, når det gjaldt om, at få familien til at efterleve de tyrkiske normer, men det var ikke lige enkelt i alle familier. Når børnene kom i skole, blev

de påvirket af danske normer og værdier, og de fleste gæstearbejderbørn ville gerne opleve de samme ting, som danske børn oplevede. Det gav konflikter i mange familier. Gæstearbejderforældrene kom i et voldsomt dilemma. De ønskede at opdrage børnene til den fremtid, de fortsat troede, lå i Tyrkiet, og det manglende kendskab til den danske kultur betød, at mange tog direkte afstand fra den, og flere forældre var bekymrede for, at deres børn skulle blive for danske. Flere gæstearbejderbørn fortæller om den forargelse, de oplevede hos deres forældre, når de for eksempel mødte danskere, der kyssede på åben gade eller som på varme sommerdage færdedes letpåkledte i det offentlige rum. En sådan opførsel var uforenelig med det tyrkiske normsæt, og det var eksempelvis den danske ungdomskultur med fest og alkohol også. Mange børn blev fanget i denne konflikt. På den ene side ville de gerne være sammen med de andre børn og opleve det samme som dem, men en del af disse oplevelser var det ikke velset eller måske direkte forbudt at deltage i. Nogle børn følte sig presset til at lyve for deres forældre, hvis de for eksempel ville med til en fest, og når de endelig var kommet af sted, kunne glæden ved at deltage let overskygges af den dårlige samvittighed og angsten for at blive afsløret. Andre børn – især drengene – kunne godt få lov at deltage, men flere af disse følte sig alligevel dybt splittede mellem forældrene og de danske kammerater, da det ikke var velset hos familien og familiens tyrkiske omgangskreds, at de gik til fest og drak sig fulde.

En af de roller, der tilsyneladende hørte med til at være "en stor mand" i det tyrkiske samfund i Randers i hvert fald frem til omkring 1990, var, at man vejledte andre tyrkere i, hvordan de burde opdrage deres børn og tackle de konflikter, som mødet med den danske kul-

tur skabte i de tyrkiske familier. Med en plads i toppen af hierarkiet blev man respekteret af byens øvrige tyrkere, og der er gæstearbejderbørn, der fortæller, at byens tyrkere til en vis grad adlød "de store mænd".

Da hierarkiet i Randers var nyt og skrøbeligt, var børnenes gode opførsel meget vigtig for at fastholde en plads i toppen. Det betød, at der blev lagt et voldsomt pres på nogle af de børn, hvis fædre befandt sig øverst i hierarkiet og derfor havde mest at miste. Flere børn – især piger – blev opdraget strengt. Nogle af de døtre, som havde ansete fædre, måtte ikke lege med danske børn, de måtte ikke deltage i sociale aktiviteter med skolen, og nogle piger måtte for eksempel heller ikke kigge på butiksvinduer. De skulle komme lige hjem fra skole og være nogle, som de andre tyrkiske familier kunne se op til. *"Altså min far ... var en meget velanset mand ... her i Randers, men hans børn, de skulle godt nok opføre sig ordentligt, fordi de skulle være mønster for andre. ... Det var lige hjem og lige ud, fordi (Xs) børn eller (Xs) piger, ... det var nogen, man skulle se op til. ... lidt adeligt var der i fars opdragelse ... Han ville ikke have, at der kom nogen og sagde til ham: Vi så din datter kigge på vinduer nede i byen. ... Vi fik ikke lov til alle de ting, som de andre egentligt fik lov til. ... jeg følte, at det var en meget streng opdragelse. Det var ikke sådan i form af, at han var voldelig, men det var sådan i form af hans attitude og den måde, han opdrog os på. Altså det var sådan den måde, hvor han sagde: Det skal I ikke gøre, fordi ... nu når jeg går hen og råder og vejleder andre i, hvordan de skal være over for deres børn og deres koner og sådan, så skal der ikke være noget kuks i mit, fordi så mistede han status. Så derfor... følte jeg, at vi fik en meget strengere opdragelse."*³⁷

Undersøgelserne peger på, at også

køn, alder og i mindre grad danskundskaber har været statusgivende faktorer, mens religiøs indsigt ikke nævnes i denne forbindelse. Gæstearbejderne, der kom til Randers omkring 1970, betegner generelt sig selv som religiøse, men tilhører forskellige religiøse retninger. Et par af de medvirkende sunnimuslimer kommer regelmæssigt i moskeen, hvortil der periodevis er tilknyttet en imam udsendt fra Tyrkiet, men de fleste holder tilsyneladende religionsudøvelsen i privatsfæren.³⁸ Normsættet, moralen og mange af de skikke, der knytter sig til den tyrkiske landsbykultur, er stærkt præget af Islam, men udover dette er der ikke noget i de to undersøgelser, der tyder på, at religionen spiller nogen afgørende rolle i forholdet til omgivelserne og andre mennesker, og ingen af de medvirkende synes at have en fremtrædende religiøs status.

I den tyrkiske landsbykultur følger der respekt og autoritet med alderen, og der er tegn på, at de mænd, der kom til at ligge øverst i hierarkiet i Randers, var blandt den ældste gruppe af gæstearbejdere, som var i 30'erne, da de kom til byen omkring 1970. Måske er alder som statusgivende faktor aftaget lidt, efterhånden som opholdet i Danmark er blevet længere. I hvert fald mener en af de mænd, der kom til at indtage en plads i toppen af hierarkiet i Randers, at livet i Danmark efterhånden har betydet, at de yngre generationer ikke længere respekterer de ældre i så høj grad som tidligere, og i undersøgelsen fra 2005 kan der spores tegn på, at der i nogle familier har været generationskonflikter. I enkelte tilfælde fremgår det, at der er børn, der har valgt en anden ægtefælle end forældrenes foretrukne. Desuden er der flere tilfælde, hvor gæstearbejdersønner og deres ægtefæller efter vielsen har bosat sig i samme husstand som forældrene og overdraget alle økonomiske midler til

faderen, så han som husstandsoverhoved efter tyrkisk forbillede kunne stå i spidsen for familien og økonomien. Dette har i alle tilfælde ført til uenigheder og utilfredshed fra sønnernes side, således at de har valgt at flytte fra forældrene, og hos nogle børn kan der spores bitterhed over den måde, hvorpå deres midler er blevet forvaltet.³⁹ Sådanne problemer vil eventuelt kunne tolkes som udtryk for de yngre generationers manglende respekt over for de ældre generationer. Det, at de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers omkring 1970, aldrig for alvor fik kendskab til dansk sprog og kultur og dermed på mange områder blev afhængige af deres børn og de yngre generationer, har muligvis også undergravet en del af deres status. Selve afhængighedsforholdet kan også have bidraget til en oplevelse hos nogle gæstearbejdere af at have mistet magt og status og af ikke at få så megen respekt, som man traditionelt har krav på.

Inden for integrationsforskningen har man blandt andet fundet, at traditionelle kønsrollemønstre kan være en barriere i forhold til minoritetkvinders integration på arbejdsmarkedet. I tråd med Sterlings observationer fremhæver antropologen Lotte Bøggild Mortensen, at det helt centrale element i den traditionsbundne tyrkiske landsbykultur er kønsforskellene og de klare kønsroller. På trods af, at kvinden har en vital plads i den ikke-mekaniserede tyrkiske landbrugsproduktion, er hendes væsentligste rolle husmoderrollen, hvor hun passer børn og hjem. Manden er familieoverhovedet og forsørgeren, som agerer i det offentlige rum.⁴⁰ Bøggild Mortensen har blandt andet studeret tyrkiske indvandrerkvinder i København, og hun fremhæver, at mange af gæstearbejderhustruerne, der fulgte deres mænd til Danmark i 1970'erne, fik erhvervsarbejde, men at de fortsat efter ankomsten til

Danmark hentede deres identitet, magt og anseelse ved at leve op til den traditionelle husmoderrolle i hjemmet. Det var den rolle de selv, deres familie og den tyrkiske omgangskreds vægtede og derfor den, der var statusgivende for kvinderne.⁴¹

Nogle af de hustruer, der fulgte deres mænd til Randers i 1970'erne, blev hjemmegående husmødre, mens andre fik erhvervsarbejde. De fleste har dog kun været på arbejdsmarkedet i en kortere årrække og har derfor tilbragt megen tid i hjemmet. Det er meget sandsynligt, at kvinderne hentede deres identitet og status i den traditionelle husmoderrolle, sådan som Bøggild Mortensen fremhæver. Det var i høj grad kvinderne – også de udearbejdende, der stod for husholdningen og børnepasningen i gæstearbejderfamilierne i Randers. Der er dog enkelte eksempler på, at mændene godt kunne tage sig af børnene, mens hustruerne var på arbejde.⁴²

Som tiden er gået, er det traditionelle tyrkiske kønsrollemønster dog kommet under pres i gæstearbejderfamilierne, og det er blandt andet mandens status som familieforsørger og den deraf følgende magt i familien, der er blevet presset, idet flere kvinder får egen indtægt. Således påpeger en gæstearbejder for eksempel, at magtbalancen i nogle tyrkiske hjem i Randers efterhånden har forrykket sig, da kvindernes indtægter i nogle tilfælde er højere end mændenes.⁴³ Ud fra den traditionelle tyrkiske landsbykulturs skarpe kønsrolleopdeling er det et statustab for manden, at hans hustru har en højere indtægt, end han selv har, da han dermed ikke kan leve op til sin væsentlige forsørgerrolle.

De tyrkiske kvinder, som kom til Danmark i 1970'erne, fik primært deres identitet og status fra husmoderrollen, mens mange af deres døtre, der er opvokset i Danmark, henter en del af deres iden-

titet i erhvervsarbejdet. Undersøgelser af minoritetskvinders arbejdsmarkedsintegration viser, at nogle af disse døtre oplever et pres fra familien om at nedprioritere arbejdet for at hellige sig husmoderrollen, når de stifter familie. Af andre forhold, der kan hæmme minoritetskvinders integration på arbejdsmarkedet, nævnes eksempelvis også, at nogle kvinder ikke må arbejde for langt fra hjemmet, have aftenarbejde eller arbejde sammen med mænd.⁴⁴

Mens gæstearbejderhustruerne i Randers har stået uden for arbejdsmarkedet i hovedparten af den tid, de har opholdt sig i Danmark, har deres døtre generelt været aktive på arbejdsmarkedet, og mange har været det allerede fra teenageårene, hvor de blev taget ud af skolen. Selv om forældrene har sendt deres døtre ud på arbejdsmarkedet, er der eksempler fra undersøgelsen i 2005, der viser, at forældre og døtre ikke har været enige i deres syn på kvinders uddannelse og arbejdsmarkedsdeltagelse. Dette kommer især til udtryk hos de døtre, der i første omgang blev taget ud af folkeskolen uden afsluttende eksamen, og som efter en del år på det ufaglærte arbejdsmarked påbegyndte uddannelser. Således fortæller en gæstearbejderdatter, at hun efter at være kommet ud på arbejdsmarkedet som 15 årig, var nedslidt, da hun var i begyndelsen af 30'erne, og derfor blev tilbudt pension. Hun afslog at modtage pensionen og tog i stedet en uddannelse som pædagog. En beslutning, som hendes familie var stærk modstander af, da den fandt det bedre, at hun tog imod pensionen og forlod arbejdsmarkedet. En anden gæstearbejderdatter i en lignende situation fortæller, at hendes familie havde svært ved at forstå, at man skulle gå i skole for at lære at passe børn, idet det jo er noget, kvinder opdrages til, fra de er små. Ligeledes har familien haft svært ved at

En af de tyrkiske gæstearbejderfamilier fotograferet kort efter, at hele familien var blevet samlet i Randers i 1975. (Foto i privat eje)

acceptere, at pædagogseminariet lå cirka 40 km. fra Randers. I begge tilfælde har kvinderne dog modstået presset fra deres familier og gennemført uddannelsen, og de arbejder i dag inden for deres uddannelsesmæssige felt⁴⁵

Undersøgelser peger på, at der blandt etniske minoriteter, der lever i Danmark sker en opblødning i kønsrollerne, som tiden går.⁴⁶ Presset på det traditionelle tyrkiske kønsrollemønster og de deraf følgende statusforandringer i familien er da også mest synligt i børnegenerationen i Randers – især hos gæstearbejderdøtrene, som i langt højere grad end deres mødre er aktive på arbejdsmarke-

det. Samtidig har de giftet sig med tyrkiske mænd, som er opvokset i Tyrkiet og ved ankomsten til Danmark først har måttet lære sproget og kulturen at kende og finde ind på arbejdsmarkedet. Flere gæstearbejderdøtre fortæller, at det har været meget svært for deres mænd, og nogle har følt, at der er blevet vendt op og ned på kønsrollemønstret. "Det har været sådan lidt svært. Han har haft det sådan lidt – han var manden dernede, og så kommer vi herop, så er det ligesom om, at det er mig, der er manden her."⁴⁷

Undersøgelsen fra 2005 tyder på, at det i gæstearbejderbørnenes familier i de fleste tilfælde er kvinderne, der laver det

meste af husarbejdet, helt i tråd med det traditionelle mønster. Der er dog også nogle familier, hvor man deles om det huslige arbejde. Flere gæstearbejderdøtre fortæller, at det har været fuldstændig umuligt for dem både at varetage et fuldtidsarbejde og klare alt i hjemmet på egen hånd. De har derfor stillet krav til deres mænd om at hjælpe til med husarbejdet, hvilket har skabt en del konflikter i flere familier. Da gæstearbejderdøtrenes ægtefæller kom til Danmark, forventede de, at hustruen klarede alt vedrørende børn og hjem, og flere døtre fortæller, at det har været svært for deres mænd at forstå, at de måtte hjælpe til hjemme. Noget tyder også på, at det at skulle udføre husarbejde har været en svær barriere at overvinde for mændene. Flere gæstearbejderbørn – både sønner og døtre – fortæller, at der er en tendens til, at mange tyrkiske mænd i Randers ikke ønsker, at andre får at vide, at de hjælper til med husarbejdet, og at det skal forblive en hemmelighed inden for familien, fordi de er bange for at miste status blandt byens andre tyrkere, hvis det kommer frem. En undersøgelse af forholdene blandt pakistanere, tyrkere og somaliere i Danmark har vist en lignende tendens til, at der udadtil bliver lagt vægt på at leve op til de traditionelle kønsroller for ikke at miste anseelse på trods af, at mændene godt kan hjælpe til med husarbejde til daglig.⁴⁸

Flere børn fortæller, at der er langt flere skilsmisser i de tyrkiske gæstearbejderbørns ægteskaber i Randers, end der er i Tyrkiet. Dette bliver især tilskrevet de statusforandringer, der er sket i byens tyrkiske familier. Det er netop kvindernes krav til mændene om at deltage i husarbejdet, som traditionelt er kvindernes område, der fremhæves som årsag til mange konflikter. Samtidig tilskrives det højere antal skilsmisser blandt tyrkiske familier i Randers, at

mandens status som forsørger kommer under pres, fordi kvinden ofte tjener sine egne penge, og samfundet giver i øvrigt et økonomisk sikkerhedsnet, der gør, at hun kan være økonomisk uafhængig af manden, og dermed har en reel mulighed for at kræve skilsmisse. Dette er ofte ikke tilfældet i Tyrkiet.⁴⁹

Børneopdragelse efter tyrkiske normer

Som beskrevet var det statusgivende for de tyrkiske gæstearbejderfamilier i Randers, at de var i stand til at efterleve de tyrkiske landsbynormer, og i den forbindelse var børneopdragelsen meget central. Undersøgelsen af de tyrkiske gæstearbejderbørn peger på, at pigerne generelt blev opdraget strengere end drengene, og det er blandt pigerne, man finder de børn, som fortæller, at de blandt andet havde svært ved at få lov til at besøge danske kammerater og deltage i sociale skoleaktiviteter.

Den stærke kønsopdeling er som beskrevet et helt centralt element i den tyrkiske landsbykultur. Børnene opdrages til disse kønsroller, og et af de væsentligste mål med børneopdragelsen er at sikre børnenes fremtid, hvilket i udstrakt grad er ensbetydende med at få dem godt gift.⁵⁰

Når børnene af de tyrkiske gæstearbejdere i Randers skildrer den opdragelse, de selv har fået, ses det i mange tilfælde tydeligt, at deres opdragelse tog udgangspunkt i landsbyens normsæt, og det har for eksempel været fremtrædende, at pigerne er blevet opdraget til at varetage rollen som tyrkisk husmoder. Samtidig blev der lagt stor vægt på at beskytte pigernes ære med henblik på at sikre deres fremtid. Den måde, hvorpå man ønskede at sikre døtrenes fremtid, var netop ved at få dem godt gift – vel at

En af de tyrkiske gæstearbejderfamilier fotograferet kort efter, at hele familien var blevet samlet i Randers i 1975. (Foto i privat eje)

mærke på det tyrkiske ægteskabsmarked. Af undersøgelsen fra 2003 fremgår det også, at det var meget vigtigt for mange af gæstearbejderforældrene, der kom til Danmark i 1970'erne, at deres børn blev gift og fik børn.⁵¹ To gæstearbejderdøtre fortæller således om deres opdragelse: "... når der var skolefester osv., der kunne han (broderen) jo godt få lov at komme med, men det gjorde jeg ikke, fordi jeg var pige. ... det har simpelthen været for at beskytte. Fordi ... i vores kultur, der ser man meget på ære ... en pige skal helst være jomfru ... når hun bliver gift ..."⁵²

"Altså som pige og som dreng, der er forskellige opdragelseskrav ... Kravene har været ... jeg skal opdrages som en

kvinde, have de huslige pligter og gøre rent og lave mad. Det fik jeg allerede at vide, dengang jeg var 8-9 år også fra Tyrkiet ... fra min bedstemoders side. Hvordan man gør et hus rent, hvordan man henter vand, hvordan man laver mad, og hvordan man passer børn. Man bliver sådan opdraget til at være mor – få den der kvindelige rolle."⁵³

Det er ikke kun gæstearbejderdøtrene, der beretter om, at piger og drenge blev opdraget forskelligt i de tyrkiske gæstearbejderfamilier. En gæstearbejdersøn fortæller for eksempel, at han godt bemærkede, at hans søstre skulle hjælpe meget til derhjemme og lave mad osv., mens han ikke selv måtte deltage, da moderen fandt det meget vigtigt, at

døtrene skulle lære husarbejde for derefter gennem at blive klædt på til fremtiden.⁵⁴

Flere af pigerne føler, at den tyrkiske opdragelse, de fik i Randers, betød, de gik glip af mange af de ting, som de danske børn oplevede, og nogle var kede af det, mens de voksede op. De havde svært ved at forstå, at de ikke måtte deltage i de samme ting som deres brødre og de danske børn. Flere måtte ikke deltage i skoleudflugter, lejrskoler og andre sociale skoleaktiviteter, og de mange huslige pligter, som nogle piger havde, betød, at det kunne være svært at få tid til at lege med andre børn, når man havde fri fra skole.

Den opdragelse, børnene af de første tyrkiske gæstearbejdere i Randers fik, fulgte de tyrkiske normer. Der var tale om de normer, som havde været gældende hjemme i de tyrkiske landsbyer omkring 1970, hvor fædrene rejste til Danmark. Flere af børnene mener, at det betød, at deres opdragelse blev strengere og mere gammeldags, end den var blevet, hvis de havde levet i Tyrkiet. De peger på, at Tyrkiet også var under vestlig indflydelse, og at denne også nåede ud i landsbyerne, samtidig med at mange af de tyrkiske forældre i Randers kæmpede for at undgå, at deres børn skulle blive påvirket for meget af vestlige normer og europæisk levevis. Frygten blandt de tyrkiske gæstearbejdere for at blive for europæiske blev taget med hjem, når familierne tog på ferie i de tyrkiske landsbyer, og her bemærkede nogle af gæstearbejderbørnene godt, at deres forældre pålagde dem at leve mere traditionelt tyrkisk, end tyrkerne i landsbyen levede. Det kom blandt andet til udtryk i de påklædningskrav, som en gæstearbejderdatter blev mødt med under et ophold i landsbyen. *"Jeg måtte ikke tage bukser på, fordi tænk hvis de nu sagde, det er fordi, de er taget til Europa, så er*

*de blevet mere europæiske. Jeg skulle altid have nederdel på i landsbyen. ... Det var frygteligt, hvis jeg tog cowboybukser på. Men pigerne i landsbyen ... - alle mine jævnaldrende veninder, de havde alle sammen cowboybukser på."*⁵⁵

Det er ikke kun gæstearbejderdøtrene, der har oplevet kulturen og holdningerne i det tyrkiske miljø i Randers som mere gammeldags end kulturen i Tyrkiet, og nogen mener, at tyrkerne i Randers stadig er mere gammeldags, end man er i Tyrkiet. Således fortæller en gæstearbejdersøn, at der i dagens Tyrkiet er et langt mere afslappet syn på, at unge mennesker er kærestere, end der er i det tyrkiske miljø i Randers. Han mener endvidere, at tyrkerne i Tyrkiet i dag er meget optagede af, at den unge generation får en uddannelse, mens han mener, at der fortsat er kræfter i Randers, der har svært ved at forstå, hvorfor uddannelse er vigtigt, og derfor ikke støtter de unges uddannelsesønsker.⁵⁶

Det fænomen, at indvandrere ikke er opmærksomme på de kulturelle forandringer, der sker i hjemlandet, kendes også fra andre studier. Det samme gælder tendensen til, at nogle indvandrere krampagtigt holder fast i de kendte normer og værdier fra hjemlandet. Det kan blandt andet ske med henblik på at styrke indvandrergruppens fælles ideologi og indre bånd.⁵⁷

Konklusion

Da de første tyrkiske gæstearbejdere kom til Randers omkring 1970, var det med en forestilling om, at opholdet var midlertidigt. Planen var at tjene penge i Danmark og vende hjem til en fremtid i Tyrkiet. For langt de fleste blev dette aldrig til noget, men for de færreste var det en aktiv beslutning at blive i Danmark. Mændene hentede i løbet af

1970'erne deres koner og børn til Randers, og efterhånden som livet her blev mere etableret, blev det stadig sværere at vende hjem. For mange har drømmen om at vende tilbage til en fremtid i Tyrkiet dog varet, helt indtil de fik børnebørn, og denne drøm har på mange måder præget livet i gæstearbejderfamilierne i Randers.

De tyrkiske gæstearbejdere, der kom til Randers, er socialt og økonomisk en meget homogen gruppe. De fleste har en fattig landsbybaggrund uden megen uddannelse, og i Randers fik de alle ufaglært arbejde på byens industrivirksomheder. Det samme gjaldt en del af hustruerne. Næsten alle gæstearbejderne og deres hustruer forlod arbejdsmarkedet i en relativ ung alder og har siden levet af overførselsindkomster. Også mange af gæstearbejdernes børn har arbejdet som ufaglært arbejdskraft, og først fra midten af 1990'erne er det blevet mere udbredt blandt børnene at uddanne sig. Valget er i høj grad faldet på de samme uddannelsesstyper.

Udvandringen til Randers bød på muligheden for social mobilitet. Mange af de tyrkiske gæstearbejdere, der kom til byen, havde en placering nederst på den sociale skala i fødelandet, men med flytningen til Randers fik gæstearbejderne mulighed for at opnå en ny og højere social status hjemme i de tyrkiske landsbyer end den, de havde haft før udvandringen. Det, der – måske især i de første år efter udvandringen – gav gæstearbejderne øget status i de tyrkiske landsbyer, var, at de var blevet "europæere", hvilket blev forbundet med økonomisk rigdom. Når gæstearbejderne besøgte hjemlandet, skulle den nyvundne rigdom gerne fremvises i form af vestlige statussymboler. Blev den ikke det, kunne der sættes spørgsmålstegn ved den nyvundne status.

I Randers omgik gæstearbejderne

især hinanden, og de har gennem tiden kun haft stærkt begrænset kontakt med danskere. I det nydannede tyrkiske samfund i Randers dannedes hurtigt et nyt hierarki, hvor nogle mænd, der havde ligget i bunden af den sociale skala i Tyrkiet, fik mulighed for at opnå en betydelig social status og anseelse. I Randers var det svært for gæstearbejderne at skille sig ud fra hinanden på det økonomiske område. Noget af det, der i stedet gav status, prestige og indflydelse her, var at undgå at blive for europæisk, hvilket var ensbetydende med, at man søgte at leve op til de traditionelle tyrkiske normer, som man kendte fra landsbyerne. Det var vel at mærke de normer, der var gældende i landsbyen, mens familierne boede der. Imens familierne i Randers bestræbte sig på at overholde disse normer og opdrage børnene efter dem, gik udviklingen i Tyrkiet stærkt, og meget tyder på, at indbyggerne i Tyrkiet hurtigt blev mere moderne end tyrkerne i Randers.

Børneopdragelsen var central for videregivelsen af det tyrkiske normsæt, og da efterlevelsen af de traditionelle tyrkiske normer var statusgivende blandt tyrkerne i Randers, kunne børnenes opførelse få betydning for deres fædres status. Gæstearbejderne kom i et dilemma, da deres børn kom i danske skoler og blev påvirket af den danske kultur, som var helt anderledes og vægtede modsatrettede værdier end den tyrkiske. De tyrkiske forældre i Randers konsulterede samfundets "store mænd", når de skulle have løst nogle af de konflikter, der opstod i familierne som følge af det dansk-tyrkiske kultur- og normsammenstød. For flere børn – især døtre af "de store mænd" – betød dette, at forældrene opdrog dem strengt efter de tyrkiske normer. Jo højere en placering man indtog i det sociale hierarki, jo mere var der på spil, og det nye hierarki i Randers

var skrøbeligt. Skulle man opretholde sin plads i toppen, var det vigtigt, at familien – herunder børnene – opførte sig upåklageligt.

Udviklingen i Randers, hvor de fleste gæstearbejdere aldrig lærte et brugbart dansk og levede uden megen kontakt til danskerne i deres eget samfund med et hierarki baseret på et ideal om at leve, som man gjorde i de tyrkiske landsbyer inden afrejsen til Randers, blev sandsynligvis fremmet af det faktum, at de helt indtil, de fik børnebørn, drømte om et fremtidigt liv i Tyrkiet. Man prøvede i høj grad at forberede sig selv og ikke mindst sine børn på fremtiden i Tyrkiet, som aldrig kom. Den danske livstil og kravene til en fremtid i Danmark var derfor ikke rigtigt interessante, og gæstearbejderforældrene var samtidigt bange for, at børnene skulle blive påvirkede af danske normer. Mange gæstearbejderforældre kæmpede mod dette og har derfor på mange måder kæmpet imod integration – både deres egen og deres børns. Derfor blev en del af forældregenerationen aldrig i stand til rigtig at begå sig i det danske samfund, mange forstår stadig ikke det danske system og magter ikke sproget. Deres dagligdag er foregået på tyrkisk i det tyrkiske samfund i Randers, og disse gæstearbejdere blev meget tidligt afhængige af deres børn for at klare kontakten til det danske samfund.

Mens det er svært at få øje på integrationsprocessen hos forældregenerationen, er den noget tydeligere hos deres børn, der er opvokset mellem den danske og den tyrkiske kultur og har måttet forholde sig til begge. Opdragelsen i hjemmet har været traditionel tyrkisk med værdier som loyalitet mod familien og de ældre og en skarp kønsopdeling med traditionelle kønsroller, hvor manden tager

sig af det udadvendte og kvinden tager sig af hjem og børn. I skolen og det øvrige samfund er børnene derimod blevet mødt med danske normer som individualitet og ligestilling mellem kønnene. Børnene er blevet præget af begge dele, og mange har i deres barndom og ungdommen følt sig splittede og oplevet mange konflikter, som bunder i de forskelligartede normer og krav, de har mødt.

Børnegerationen er stolt af deres tyrkiske baggrund og af at tilhøre den tyrkiske kultur med udtalte familieværdier, og de har på mange områder levet op til familiens ønsker og krav. De lever dog på ingen måde traditionelt tyrkisk som deres forældre, og de har i langt højere grad integreret sig i det danske samfund, hvor de fleste regner med, at deres fremtid ligger. De fleste er aktive på arbejdsmarkedet og har fritidsinteresser, som mange danskere, og modsat deres forældre taler de alle dansk og er derfor fuldt ud i stand til at forstå, hvad der foregår i samfundet. De fleste har også danskere i deres omgangskreds. Et af de punkter, hvor man tydeligt ser, at børnene er påvirkede af den danske kultur, er i kønsrollemønstret, som i nogle hjem udvikler sig i en retning, som minder mere om det danske end det traditionelle tyrkiske. En udvikling man også har fundet i andre integrationsstudier. Et andet eksempel er, at flere gifte gæstearbejdersønner har opgivet at leve sammen med deres forældre, hvor faderen fungerede som familieoverhoved og tog sig af økonomi mm. Denne boligform er meget udbredt i Tyrkiet, men de gifte gæstearbejdersønner, der forsøgte sig med denne boligmodel i Randers, har alle opgivet. De har i stedet etableret eget hjem, som det er normen blandt danskere.

Noter

- 1 Karen Andersen: *Gæstarbejder Udlænding Indvandrer Dansker! Migration til Danmark i 1968-78, 1979*, s. 9-10 og Stephen Castles: "The guest-worker in Western Europe – An obituary". I: *International Migration Review*, vol. 20, nr. 4, 1986, s. 761-778
- 2 Peter Seeberg: "Migration og modernitet i Tyrkiet" i: *Arven fra Osmannerriget – Balkan og Tyrkiet i går og i dag. Den jyske historiker nr. 74*, 1996 s. 121-131
- 3 Henrik Zip Sane: *Billige og vilige? Fremmedarbejdere i fædrelandet ca. 1800-1970*, 2000, s. 288-290
- 4 E. Damsgård Hansen, Svend Erik Hougaard Jensen, Kaj Kjærsgaard og Jørgen Rosted: *Dansk økonomisk politik – teorier og erfaringer*, 1994 s. 59-61
- 5 Søren Tørslev Andersen: *Udenlandsk arbejdskraft? En analyse af fagbevægelsens, arbejdsgivers og myndighedernes holdning til anvendelsen af udenlandsk arbejdskraft i Danmark i 1960'erne og frem til indvandringsstoppet i 1973*. Upubliceret specialeafhandling, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, 2007, s. 42-48
- 6 Henrik Zip Sane, s. 288-289
- 7 Karen Andersen, s. 12 og Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: *Dansk socialhistorie 1940-83 – Velfærdsstaten*, 1984, s. 301
- 8 Søren Tørslev Andersen, s. 55-67 og Henrik Zip Sane, s. 298-299
- 9 Karen Andersen, s. 25-27
- 10 Henrik Zip Sane, s. 303-304 og Karen Andersen, s. 115
- 11 Søren Tørslev Andersen, s. 75-76
- 12 Henrik Zip Sane, s. 306-307, Søren Tørslev Andersen, s. 77-81 og Karen Andersen, s. 20-24
- 13 Inger Marie Hyldgaard, Tina Knudsen Jensen, Hanne Schaumburg Sørensen, Jørgen Smidt-Jensen, Pelle Kirk: *Randers Fra handelsplads til storkommune 1000-1975*, 2002, s. 225-254
- 14 Marie Andersen: "Da tyrkerne kom til Randers – en interviewundersøgelse af de første tyrkiske gæstarbejdere i Randers" i: *Kulturhistorisk Museum Randers Årbog*, 2003, s. 11-13 og Kulturhistorisk Museum Randers (KHM), museumssag nr. 2069 "Da tyrkerne kom til Randers" (upubliceret materiale)
- 15 Marie Andersen, s. 10-18 og KHM nr. 2069
- 16 Henrik Zip Sane, s. 296-297
- 17 KHM nr. 2069 og KHM museumssag nr. 2412 "Tyrkernes Børn" (upubliceret materiale)
- 18 KHM nr. 2069
- 19 Mehmet Ümit Nedef: *Jeg vil ikke være en simpel fremmedarbejder som min far*, 1994, s. 14, og KHM nr. 2412
- 20 Marie Andersen, s. 13 og KHM nr. 2069
- 21 Marie Andersen, s. 11-12
- 22 KHM nr. 2412
- 23 KHM nr. 2069 og KHM nr. 2412
- 24 Zülküf Aydin: "Household Production and Capitalism: A Case Study of South-eastern Turkey", i: Kathy & Pandeli Glavanis: *The Rural Middle East – Peasant Lives and Modes of Production*, 1990, s. 176-179 og Suzan M. Ilcan: "Peasant Struggles and Social Change: Migration, Households and Gender in a Rural Turkish Society" i: *International Migration Review*, Vol. 28, No. 3, 1994, s. 561
- 25 Paul Stirling: *Turkish Village*, 1965, s. 100-101, s. 117-119 og s. 232
- 26 Paul Stirling, s. 26-28, s. 226 og s. 81
- 27 KHM nr. 2412
- 28 Marie Andersen, s. 19-21 og KHM nr. 2069
- 29 KHM nr. 2069 og KHM nr. 2412
- 30 KHM nr. 2069 og KHM nr. 2412
- 31 KHM nr. 2069
- 32 KHM nr. 2412
- 33 KHM nr. 2069 og Marie Andersen, s. 13
- 34 Peter Seeberg, s. 121
- 35 KHM nr. 2412
- 36 KHM nr. 2069
- 37 KHM nr. 2412
- 38 KHM nr. 2069 og KHM nr. 2412
- 39 KHM nr. 2069 og KHM nr. 2412
- 40 Lotte Bøggild Mortensen: "Autoritetsændringer i den tyrkiske familie: Belyst gennem eksempler fra hjem og udland." I: *Islam: Familie og samfund – rapport fra Statens humanistiske Forskningsråds konference på Sandbjerg Slot den 5.-7. december 1983*, 1984 s. 149-161
- 41 Lotte Bøggild Mortensen: "Between individualism and islam: Turkish peasant women in Denmark coping with migration". I: *Invandrade kvinnor i Norden – en projektrapport*, 1991, s. 77-78
- 42 KHM nr. 2069 og KHM nr. 2412
- 43 KHM nr. 2069
- 44 Karen Margrethe Dahl og Vibeke Jakobsen: *Køn, etnicitet og barrierer for integration. Fokus på uddannelse, arbejde og foreningsliv*, 2005, s. 91
- 45 KHM nr. 2412
- 46 Karen Margrethe Dahl og Vibeke Jakobsen, s. 91-92
- 47 KHM nr. 2412

Vibeke Kaiser-Hansen

- 48 Garbi Schmidt: *Tidsanvendelse blandt paki-
stanere, tyrkere og somaliere – Et integrations-
perspektiv*, 2002, s. 91
- 49 KHM nr. 2412
- 50 Lotte Bøggild Mortensen, 1984, s. 149-161
- 51 KHM nr. 2069
- 52 KHM nr. 2412
- 53 KHM nr. 2412
- 54 KHM nr. 2412
- 55 KHM nr. 2412
- 56 KHM nr. 2412
- 57 Thomas Hylland Eriksen & Torunn Arntsen
Sørheim: *Kulturforskelle – kulturmøder i prak-
sis*, 2002 s. 91 og s. 196